

Г.В. Федотова,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИМОГ ПРИНЦИПУ ГУМАНІЗМУ В ПРОЦЕСІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

У статті розглядаються основні підходи до принципу гуманізму у кримінальному праві. Актуалізується питання щодо гуманізації кримінального права шляхом запровадження нового інституту кримінальних проступків. Наголошується на обов'язковому формуванні чіткого механізму запровадження кримінального проступку, який стане підставою для змін у кримінально-правовій ідеології, що вплине на правосвідомість громадян, сформує та закріпить в них почуття довіри до влади і правової захищеності.

Ключові слова: гуманізм, гуманізація, принцип гуманізму, кримінальне право, кримінальний проступок

В статье рассматриваются основные подходы к принципу гуманизма в уголовном праве. Актуализируется вопрос относительно гуманизации уголовного права путем введения нового института уголовного проступка. Отмечается обязательное формирование четкого механизма введения уголовного проступка, что послужит основанием для изменения уголовно-правовой идеологии, которая повлияет на правовое сознание граждан, сформирует и закрепит у них чувство доверия к власти и правовой защищенности.

Ключевые слова: гуманизм, гуманизация, принцип гуманизма, уголовное право, уголовный проступок.

Paper deals with main approaches to the principle of humanism in the criminal law. It highlights the issue regarding the humanization of criminal law by introducing a new institution of the criminal offense. Mandatory formation of a clear mechanism for the introduction of a criminal offense, which would be the basis for changes in the criminal-legal ideology, which affect the legal consciousness of citizens, form and consolidate their sense of trust in the authorities and the legal security.

Keywords: humanism, humanization, principle of humanism, criminal law, criminal offense.

За сучасних умов розвитку та вдосконалення національної правової системи України одним з основних і загальноприйнятих принципів правотворення визнається принцип гуманізму. Значення гуманістичних ідей для національної правової системи не викликає сумніву, оскільки вказаний принцип втілено на конституційному рівні та регламентовано ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Істотного значення принцип гуманізму набуває й у науці кримінального права.

У юридичній літературі значна увага принципу гуманізму кримінального права приділялася у працях В.О. Гацелюка, В.Є. Кващиса, С.Г. Келіна, Т.В. Клєнова, Ю.Ю. Коломієць, В.М. Кудрявцева, В.В. Мальцева, В.О. Тулякова, В.Я. Ташція, М.І. Хавронюка, Л.Ю. Тімофеєвої, О.О. Книженко, В.М. Поповича, В.Б. Дацюка та ін..

Загалом гуманізм – складне, багатозначне явище, представлене в багатьох смыслових значеннях. Термін “гуманізм” (від лат. *humanus* – людський, людяний) ввів у науковий обіг у 1808 році німецький педагог Ф. Нітхаммер, який вкладав у це слово вищу, самодостатню і самопізнавальну значимість людини і характеризував як антилюдське все, що сприяє відчуженню людини і її самовідчуженню [2, с. 9]. У найбільш узагальненому виді гуманізм – це філософський, етичний і природно-правовий принцип, який надає людині статусу цінності [3, с. 74].

У розвитку гуманізму особливу роль відіграють три історичних періоди – античність, епоха Відродження і капіталізму [4, с. 217].

В античній філософській спадщині виокремлюється декілька концептуальних положень, які тією чи іншою мірою послужили основою для формування концепції гуманізму в подальшому. Перш за все, це положення про те, що людина може мати незалежні і самостійні судження, якими вона керується у своєму житті і, відповідно, людина може бути вище від усіх загальноприйнятих правил, традицій, думок. У період Середньовіччя гуманістичні погляди розроблялися в рамках релігійних вчень. В епоху Відродження гуманізм стає ідеальною основою всіх форм духовної культури.

Таким чином, на початку виникнення гуманістичного руху його основні ідеї сформовано у сферах релігійності, духовності та культури. В подальшому провідними ідеями такого руху було охоплено всі сфери життя, у тому числі і різних галузей права.

Особливе значення гуманізм має і для функціонування права. Принцип гуманізму – одна з найважливіших ціннісних характеристик цивілізованого суспільства, який визначає благо людини, її право на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей критерієм прогресивності соціальних інститутів.

Дуже часто у правовій доктрині зустрічається схоже та близьке за змістом до поняття “гуманізм”, але різне за значенням поняття – гуманність”. Гуманність – це система установок особистості стосовно людини, групи людей, живої істоти, обумовлена моральними нормами і цінностями, представлена у свідомості переживаннями жалю і реалізована у спілкуванні і діяльності в актах сприяння чи допомоги. Таким чином, розглянуті поняття слід розрізняти і визначати “гуманність” як любов, увагу до людини, а під “гуманізмом” розглядати визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток [5, с. 147].

У науці кримінального права принцип гуманізму традиційно полягає у визнанні цінності людини (не тільки особи, яка вчинила злочин, а насамперед потерпілого). Натомість законодавчого закріплення принципу гуманізму в положеннях Кримінального кодексу України немає, на відміну від норм Кримінальних кодексів Республіки Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, Азербайджанської Республіки, Республіки Вірменія тощо. Крім того, принцип гуманізму визначено у главі 1 Модельного Кримінального кодексу для країн Співдружності Незалежних Держав (СНД), який слугує для забезпечення фізичної, психологічної, матеріальної, екологічної та іншої безпеки людини і викладено таким чином: “Особі, яка вчинила злочин, має бути призначено покарання чи інший захід кримінально-правового впливу, необхідний і достатній для її виправлення та попередження нових злочинів. Покарання й інші заходи

кrimінально-правового впливу не мають на меті завдати фізичних страждань або приниження людської гідності” [6]. Отже, відсутність закріплення принципу гуманізму у нормах Кримінального кодексу не впливає на сутнісний зміст і форму його прояву в кримінальному праві. Хоча в наукових колах існують різні погляди стосовно цього питання. На думку Н.А. Беляєва [7, с. 73], В.В. Мальцева [8, с. 233], Г.В. Гацелюка [9, с. 101], принцип гуманізму потребує законодавчого закріплення, оскільки це, у свою чергу, вплине на суб'єктів кримінальних право-відносин, нормативно підтверджує принципову сутність кримінального права; забезпечить закріплення поняття цього принципу і межі його застосування; визначить моральну змістовність права. Право не пов’язане з мораллю, втрачає характерну для нього легітимність. І.А. Кузнецова підтримує законодавче закріплення принципів, у тому числі принципу гуманізму, наголошуючи на тому, що “Принципи кримінального права як основні ідеї правосвідомості, маючи стійкий характер, утворивши систему керівних початків кримінального закону, наповнили своїм змістом кримінальне законодавство. Їх чітке фіксування забезпечує єдність і узгодження правової системи, виконання кримінального законодавства і є основними критеріями адекватності кримінально-правових норм їх соціальним реаліям” [10, с. 19].

Зустрічаються і протилежні точки зору на це питання: так, Н. Крісті вважає, що для здійснення зворотного впливу принципу гуманізму, для обмеження суддівського розсуду, забезпечення реалізації принципу законності достатньо тих його проявів, які вже є в кримінальному кодексі України та інших джерелах права [11, с. 124].

У кримінально-правовій літературі превалює думка про те, що гуманізм у кримінальному праві поширюється однаковою мірою як на особу, що вчинила злочин, так і на потерпілого, свідка тощо. На думку С.І. Улезько та М.Б. Смоленського, випливають два аспекти розгляду цього принципу: перший з них полягає в забезпеченні безпеки членів суспільства від злочинних посягань, другий пов’язаний з гуманним ставленням до винних при реалізації норм, що передбачають відповідальність за вчинені ними злочинні діяння [12, с. 12]. М.О. Момот наголошує на сприянні принципу гуманізму вирішенню парадоксу “співмірності” щодо захисту інтересів постраждалої сторони (наприклад, потерпілого) шляхом надання винному можливості, випробувавши страждання (морального характеру), відповісти, стати законослухняним членом суспільства [13, с. 25]. Таким чином, гуманізм правових приписів виражається в тому, що вони гарантують будь-якій особі, яка вступає до кримінальних правовідносин, таке: ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановленому законом; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню; кожна людина має право на захист, на справедливий і відкритий розгляд справ компетентним, незалежним і неупередженим судом; усі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і повагу їх гідності тощо.

Водночас, виходячи з того, що розбудова правової держави потребує удосконалення правової системи, гуманізація кримінально-правової політики повинна відбуватись шляхом:

- скорочення кола осіб, які підлягають кримінальній відповідальності;
- обмеження заходів, що застосовуються до осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, лише мінімально необхідними та достатніми для досягнення цілей їх відправлення та превенції;

– розробки та впровадження альтернативних кримінальному покаранню заходів впливу.

Вирішенню зазначених питань допоможе запровадження інституту кримінального проступку у кримінальне право України. Першими кроками щодо введення до правової системи зазначеного інституту стало підписання Президентом України Указу “Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів” від 8 квітня 2008 року № 311/2008 та введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року про схвалення Концепції реформування кримінальної юстиції України (далі – Концепції).

Відповідно до Концепції кримінальними (підсудними) проступками пропонується визначати окремі діяння, що за Кримінальним кодексом України належать до злочинів невеликої тяжкості, та деякі діяння, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення, які мають судову юрисдикцію і не є управлінськими (адміністративними за своєю суттю) [14].

Запровадження кримінальних проступків та включення до них деяких видів адміністративних правопорушень забезпечить:

- гарантування судового захисту прав особи у справах про кримінальне обвинувачення (щодо конфіскації майна, виправних робіт, короткострокового арешту тощо) на підставі вимог статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод;

- відсутність судимості (засуджена особа за вчинення кримінального проступку не матиме наслідком судимість, яка впливатиме на реалізацію в майбутньому цією особою своїх прав (на проходження державної служби тощо));

- наявність всіх процедурних прав і гарантій кримінального процесу;

- неможливість застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Розслідування кримінальних проступків передбачено окремою скороchenою процедурою у формі дізнання. Положення Кримінального процесуального кодексу передбачають ведення дізнання із прийняттям окремого Закону про кримінальні проступки.

У цьому аспекті важливим і дискусійним видається питання щодо визначення та розміщення норм, які б регламентували кримінальні проступки. На наш погляд, найлогічнішим та доцільним виглядає доповнення чинного Кримінального кодексу відповідними положеннями загального та особливого характеру, які б стосувалися кримінальних проступків. Прийняття окремого закону може спровокувати суспільне несприйняття, оскільки 90% Загальної частини Кримінального кодексу має бути продубльованим у положеннях нового закону.

Крім того, у більшості європейських країн різні види кримінальнокараних діянь розміщаються в єдиному кодифікованому акті – кримінальному кодексі.

Виходячи із завдань Кримінального кодексу України, які викладено у ст. 1, основним його завданням є правове забезпечення охорони прав та свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам, і це виступає головним аргументом гуманізації кримінального права шляхом запровадження інституту кримінального проступку в рамках Кримінального кодексу України.

Як бачимо, гуманізм, у першу чергу, – це моралістична позиція, що виражається у визнанні цінності людини як особистості, поваги до її гідності, основних прав, свобод та законних інтересів.

Україна повинна більш швидко рухатися шляхом розбудови суспільства, у якому гуманістичні ідеали мають посісти домінуюче місце у правовій системі, а принцип гуманізму – людяності, поваги до особистості та її гідності, стати безумовним імперативом, нормою кримінально-правової політики.

Запровадження інституту кримінального проступку – це сучасний механізм гуманізації кримінального законодавства, поштовх для розвитку не лише кримінального права, а й суміжних галузей права, важлива передумова для прийняття змін у кримінально-правовій політиці.

Чітко сформований механізм запровадження кримінального проступку забезпечить гуманізований кримінально-політичний курс, який поступово вплине на правосвідомість громадян, сформує та закріпить в них почуття довіри до влади і правової захищеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України / Офіційне видання Верховної Ради України. – “IBA” – 1996. – 117 с.
2. *Вершинина Е.М.* Непрерывное воспитание и гуманизация в системе образования – суть социально-экономического и духовного возрождения общества : Концепция / Е.М. Вершинина. – Х. : Регион-информ, 2004. – 430 с.
3. *Бачинін В.А.* Філософія права : словник / В.А. Бачинін, В.С. Журавський, М.І. Панов. – К. : Ін Юре, 2003. – 407 с.
4. Гуманізм і духовність / під ред. Й.М. Гаха. – Івано-Франківськ : ІМЕ, 2002. – 364 с.
5. *Келина С.Г.* Принципы советского уголовного права / С.Г. Келина, В.Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. – 176 с.
6. Модельный Уголовный кодекс стран СНГ от 17.02.1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://docs.cntd.ru/document/901781490>.
7. *Беляев Н.А.* Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Н.А. Беляев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 176 с.
8. *Мальцев В.В.* Принципы уголовного права и уголовного законодательства: система, содержание и нормативное выражение / В.В. Мальцев // Известия высших учебных заведений. Правоведение, 2003. – № 1. – С. 110–127.
9. *Гацелюк В.О.* Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) / В.О. Гацелюк. – Л. : РВГДУВС, 2006. – 261 с.
10. *Кузнецова И.А.* Проявление принципа гуманизма в нормах уголовного права [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://sibac.info/sndex.php/2009-07-01-10-21-16/4687-2012-11-11-06-36-50>.
11. *Кристи Н.* Пределы наказания / Н. Кристи. – М. : Прогресс, 1985. – 179 с.
12. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации (с постатейными материалами и судебной практикой) / отв. ред. С.И. Улезько, М.Б. Смоленский. – Ростов-на-Дону : МарТ, 2002
13. *Момот М.О.* Діалектика справедливості та гуманізму в правотворчості / М.О. Момот // Право і суспільство. – 2010. – № 3. – С. 24–29.
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року “Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів” : Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008.

Отримано 14.10.2015